

НЕКИ ПРОБЛЕМИ ИЗУЧАВАЊА  
ТЕРОРИЗМА

Сандра Вучић  
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Студије тероризма представљају област која се најбрже развија и у којој се константно појављују нови истраживачи који на свој начин покушавају да допринесу њиховом развоју. Ипак, повећање броја оних који се неком тематиком баве не доводи увек до квалитетнијег проучавања. Овај чланак анализом неких од водећих приступа у студијама тероризма покушава да укаже на бројне изазове и проблеме који тренутно постоје у студијама тероризма, али и да истовремено укаже и на неке будуће тенденције и могуће правце развоја које би требало пратити и практиковати како би се такви изазови и проблеми превазишли. У ту сврху, изнете су неке од основних поставки критичког приступа тероризму који није много заступљен у домаћој литератури, а отвара могућност да се тероризам проучава у потпуно новом светлу.

Кључне речи: *студије тероризма, критички приступ, ортодоксни приступ*

## Увод

Крај 20. и почетак 21. века у свету обележен је ескалацијом тероризма који својим обимом и последицама константно заокупља пажњу јавности. Током осамдесетих и деведесетих година 20. века настао је низ значајних радова који су се бавили проблематиком тероризма покушавајући да открију узроке, појавне облике и мотиве терористичких организација. Међутим, упркос појачаном интересовању, проучавање тероризма одвијало се и даље у оквиру студија безбедности, представљајући само једну грану у иначе комплексној области. Терористички напади на водећу силу у свету од 11. септембра 2001. изазвали су страх и неверицу у погледу храбрости терориста да овај пут за мете напада изаберу симболе америчке моћи и то на њиховом тлу, али су истовремено направили прекретницу у погледу дотадашњег тумачења тероризма, што је ишло до тога да се ова претња сада назива и „новим тероризмом“.<sup>1</sup> Као последица, долази до ескалације научних радо-

<sup>1</sup> Идеја о тзв. новом тероризму јавила се деведесетих година, када је велики број познатих теоретичара тероризма указивао на драматичну промену која се пре свега огледа у природи тероризма. Овај термин посебно је добио на значају након 11. септембра, када је све више истичана разлика између „традиционалног“ и „новог“ тероризма, при чему се под традиционалним подразумева тероризам 60-их, 70-их и 80-их година, а под „новим“ – тероризам који практикује Ал каида, Аум Шинрикјо и слични. (Field, A.(2009): The 'New Terrorism': Revolution or Evolution?, Political Studies Review: 2009 VOL 7, стр. 195–207.

ва у овој области, оснивају се центри и институти за проучавање тероризма, а тероризам као основна претња међународној безбедности веома брзо заузима прво место у стратегијама националне безбедности већине земаља света.

Офанзивно прегруписавање и омасовљење терористичких организација и њихова агресивност довели су до тога да су данас многе државе секуритизовале тероризам и развиле различите стратегије за супротстављање. Ипак, према мишљењу многих, један од главних разлога због ког превенција и сузбијање тероризма и даље нису доведени на највиши ниво, јесте неслагање око тога шта заправо представља тероризам, јер је „борац за слободу за једног, терориста за неког другог.“ На постојање дуплих стандарда, када се ради о његовом дефинисању и третирању, указује и Ноам Чомски, који у свом чланку „Савремени тероризам – слика и реалност“ истиче да у студијама тероризма можемо разликовати два приступа: литерални и пропагандни.<sup>2</sup> Уколико се определимо да тероризму приступимо користећи дословни, односно литерални приступ, то онда значи да смо решили да проблему приступимо на један озбиљан начин. У том случају одређујемо шта све представља тероризам, затим тражимо примере, фокусирајући се на оне репрезентативне примере, и најзад, покушавамо да откријемо узроке и могуће одговоре. У другом случају, ако се определимо за пропагандни приступ, концепт тероризма конструисамо као оружје у служби система моћи. Постављамо тезу да је за тероризам одговоран званично креиран непријатељ, а терористички акт сматрамо „терористичким“ само у случају када га можемо додати одређеном извору; у супротном се игнорише, потискује или означава терминима „одмазда“ или „самоодбрана“.<sup>3</sup> Као што многи примери у свету показују, већина влада на свету радије се опредељује за пропагандни приступ.

Иако је неспорно да тероризам представља велико зло и потенцијално огромну опасност по опстанак државе, посебно ако се узме његова спрега са организованим криминалом, борба против тероризма није увек усмерена на отклањање његових узрока и неутралисање терористичких организација свуда у свету, већ се борбом против тероризма неретко маскирају неки други интереси посебно великих сила. Оне, истовремено, највише утичу на правац проучавања тероризма, јер се дефиниције тероризма које су дале неке од великих сила често неоправдано узимају као аналитички оквир за проучавање тероризма, док истовремено многи други битни аспекти тероризма остају ван домашаја проучавања, а често и неки облици тероризма попут тзв. државног тероризма. Овај рад има за циљ да анализом доминантних приступа проучавању тероризма кроз историју укаже на недостатке у погледу аналитичког оквира који је до сада примењиван у студијама тероризма, и да истовремено, укаже на значај критичког приступа тероризму као могући дискурс за превазилажење неких од ових недостатака. При том, треба имати у виду да ни један од ових приступа није самодовољан и без мана, већ да је узимањем најбољег од једног и другог могуће креирати један свеобухватан аналитички оквир који може знатно да унапреди досадашње разумевање тероризма.

<sup>2</sup> Chomsky, N. (1991): *International Terrorism: Image and Reality*, In Alexander George (ed.), *Western State Terrorism*, Routledge, December, на <http://www.ditext.com/chomsky/dec-1991.html>

<sup>3</sup> Исто, стр. 195–207;

## Проблеми теоријског одређења тероризма

Данас се сви слажу да тероризам представља велики изазов који једнако погађа слабе и јаке, демократске и недемократске државе. Разноликост појавних облика у различитим периодима историје људског друштва имало је за последицу да до данас нису усклађени, а често ни изграђени јединствени ставови о њему.

Пре него што пређемо на идентификовање неких од основних узрока непостојања универзалне дефиниције тероризма, треба прво рећи шта заправо значи дефинисати нешто. Реч „дефиниција“ потиче од латинске речи *definire* што значи „ограничити“, „одредити“. Према Merriem-Webster online речнику, реч дефиниција значи „изјава која показује основну природу нечега“ или „активност или моћ да се нешто опише, објасни или учини дефинитивним и јасним“.<sup>4</sup> Упркос огромним напорима и ерупцији великог броја радова на тему тероризма који у фокус стављају различите аспекте овог феномена, све то није много помогло у његовом дефинисању. Аналогно појму безбедности, и сам концепт тероризма остаје један од најспорнијих концепата. Ово је донекле и разумљиво ако се узме у обзир шири оквир у коме су студије тероризма настале и развијале се.

Интересовање за проучавањем појава безбедности старо је колико и саме људске заједнице. Ипак, развој безбедносних наука, а посебно студија безбедности, допринео је да изучавање безбедности постане знатно темељније, а сазнања до којих се долазило, много боље систематизована. Бројни приступи тумачили су безбедност на различите начине, а традиционални реалистички приступ оставио је посебан траг на поимање те појаве, па су се студије безбедности углавном сводиле на стратегијске студије које су за полазну основу увек узимале државу као референтни објекат.

Овакве тенденције довеле су до тога да је настојање за (ре)дефинисањем концепта безбедности постало нека врста „домаће радиности“.<sup>5</sup> Истовремено, највећи број теоретичара безбедности слаже се да је безбедност „концепт који се често оспорава“.<sup>6</sup> Болдвин сматра да је разлог томе што се већина покушаја да се објасни концепт безбедности заправо бави редефинисањем политичких агенди националних држава, а не самим концептом безбедности, а као резултат настају предлози који би људи, групе или вредности требало да буду заштићене уз емпиријско описивање претњи које их угрожавају. Безбедност се често означава као неразвијен и нејасан концепт, а, према мишљењу професора Лејка, дефиниције безбедности су „обично скројене по мери и специфичности времена и места у коме се расправља о безбедности или личних виђења аутора“.<sup>7</sup>

Овакве околности оставиле су трага и на студије тероризма које су најпре настале као део студија безбедности, а касније се издвојиле у, може се слободно рећи, посебну грану. Снажан утицај реалистичког и стратегијског виђења безбедности довео је до тога да и у студијама тероризма уместо академског доминира стратегијски приступ. Ово је имало за последицу да, упркос томе што у савременој литератури фигурира преко

<sup>4</sup> Види на <http://www.merriam-webster.com/dictionary/definition>, приступљено 05.03 2013.

<sup>5</sup> Baldwin, David A. (1997): The concept of security; Review of International Studies 23, стр. 5.

<sup>6</sup> Baylis, John: International and Global Security in the Post-Cold War Era, у: Мирослав Хаџић, (2003): Репформа сектора безбедности – зборник радова, Г 17 Институт, Центар за цивилно-војне односе, Београд, стр. 70.

<sup>7</sup> Lake, A. David (1996): Anarchy, hierarchy and the variety of international relations; International organization, Vol.50 No. 1, стр. 3.

200 дефиниција тероризма, још не постоји слагање о томе шта заправо представља тероризам. Да ни у будућности очекивања нису претерано оптимистична говори и мишљење Лакура који сматра да ће се „расправе о детаљној и свеобухватној дефиницији тероризма наставити још дуго времена и да неће направити значајан допринос разумевању тероризма“.<sup>8</sup> Са једне стране, оваква песимистична предвиђања укорењена су у томе што тероризам није самосталан феномен који постоји независно од простора и времена у коме се јавља, а његове особине не могу бити откривене само ослањањем на анализу насиља које је садржано у самом терористичком акту што је до сада често био случај, „јер један исти акт може бити проглашен тероризмом или не, у зависности од намера и околности“.<sup>9</sup> Са друге стране, овакво мишљење има снажно упориште и у чињеници да већина данашњих „стручњака“ за тероризам није спремно да се ухвати у коштац са проблемима концептуалног одређења самог појма, већ се бави описивањем конкретних облика тероризма и креирањем противтерористичких стратегија, вешто заобилазећи зачарани круг теоријских недоумица које постоје у самим основама студија тероризма. У својој студији „Пут којим се ређе иде: савремени трендови проучавања тероризма“, Слаик упоредном анализом 490 чланака о тероризму који су објављени у водећим часописима који се баве тероризмом, открива да се само осам чланака, односно 1,6% од укупног броја, бави концептуалним проблемима тероризма.<sup>10</sup>

Поред тога што се многи „теоретичари“ ни не баве теоријским одређењем тероризма, и међу онима који се у академској заједници упусте у такав посао не постоји консензус о правцу у коме би се требало кретати. Док неки сматрају да усвајање академске дефиниције не само да није обавезно, већ су и сви покушаји да се то постигне бескорисни и узалудни, има и оних који, наводећи практичне и теоријске разлоге, тврде управо супротно. Многи теоретичари сматрају да једна опште прихваћена дефиниција не само да није могућа, већ да није ни потребна, јер „се проучавање тероризма може вршити и са минимумом теорије“.<sup>11</sup> Са друге стране, има и оних који су мишљења да без претходно усвојене теоријске дефиниције, мало тога може бити урађено. Тако, на пример, Ганор сматра да је „објективна дефиниција тероризма могућа, али и неопходна за било какав озбиљан покушај борбе против тероризма“.<sup>12</sup>

С обзиром на то да, према мишљењу Џесике Стерн са Универзитета Харвард, начин на који дефинишемо тероризам дубоко одређује и начин на који ћемо на њега одговорити, бесмислено је уопште водити даљу расправу о томе да ли нам је јединствена и објективна дефиниција потребна или не. То је *conditio sine qua non* било каквог озбиљнијег проучавања тероризма, које има за циљ да заиста дефинише тероризам у његовој основи, непристрасно и целовито, без узимања у обзир различитих негативних утицаја који могу доћи са различитих страна. Уплив политичких структура у академску заједницу и покушаји да се утиче на дискурс дефинисања, а

<sup>8</sup> Laqueur W. (1987): *The Age of Terrorism*, London: Weidenfeld and Nicolson, стр. 72.

<sup>9</sup> Schmid, A. and Jongman, A. (1988): *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Databases, Theories and Literature*. Oxford: North Holland., стр. 101.

<sup>10</sup> Silke, A. (2004): *The Road Less Travelled: Recent Trends in Terrorism Research*, in A. Silke (ed.), *Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures*. London: Frank Cass, стр. 207.

<sup>11</sup> Schmid A. and A. Jongman (2005): *Political Terrorism*, Piscataway, NJ: Transaction Publishers, стр. 3.

<sup>12</sup> Schmid, A. (2004): *Terrorism: The Definitional Problem*, *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 36, стр. 375.

самим тим и проучавања тероризма, данас је увелико присутан у студијама тероризма, што оставља озбиљне последице не само на теоријском нивоу у смислу утицаја на академску заједницу у њеним основним напорима, већ су последице видљиве и на практичном нивоу у смислу шире сарадње на превенцији и сузбијању тероризма, јер тероризам не значи за све исту појаву у сваком тренутку и на сваком месту на планети. Џесика Стерн даље додаје да „дефиниција неизбежно опредељује које ћемо податке прикупљати и анализирати, што у крајњој линији утиче на наше разумевање трендова и предвиђање будућности“.<sup>13</sup>

Већина дефиниција тероризам одређује као нелегитимни акт, акт политичког насиља чији су носиоци најчешће недржавни субјекти, акт који је претежно усмерен према цивилима, стављајући посебан акценат на набрајање облика насиља који чине тероризам, док сами узроци постојања тероризма остају неразјашњени. Филип Шлезингер примећује да један од главних разлога због чега не може бити усвојена једна заједничка дефиниција јесте тај што готово сви покушаји дефинисања тероризма представљају део ширих дискусија у погледу идеолошких или политичких циљева.

Ако је судећи према досадашњим искуствима, начин на који ћемо разумевати и тумачити тероризам у великој мери зависи од перспективе из које посматрамо. На основу претходне анализе литературе која се бави овом проблематиком, Френкс идентификује основне перспективе на основу нивоа анализе. Нивои анализе су: државни ниво, недржавни ниво, структурални и индивидуални.<sup>14</sup> Сваки од њих има одређене специфичности и носи са собом различита тумачења. За досадашње студије тероризма карактеристично је да је углавном примењиван један од наведених нивоа анализе, па су самим тим и сазнања до којих се на тај начин долазило била ограниченог домета. Примењујући неки од ових нивоа, развили су се приступи за проучавање тероризма,<sup>15</sup> који на различите начине посматрају узроке тероризма.

1. Ортодоксни приступ тероризму, који уједно представља и доминантан приступ проучавању тероризма, а карактерише га ослањање на државни ниво анализе.

2. Радикални приступ тероризму, који је ретко видљив у литератури која се бави тероризмом, а карактерише га индивидуални ниво анализе, и то првенствено из перспективе терориста. Овај приступ најчешће садржи анализе које иду у прилог оправдавању насиља.

3. Умерени приступ тероризму, који је врло ограниченог домета и претежно се бави објашњавањем узрока тероризма са позиције социоекономских, структуралних и политичких узрока.

На ова три доминантна приступа требало би додати још и критички, који још није толико заступљен у такозваној *mainstream* литератури, али заокупља све већу пажњу јер доводи у питање традиционалне представе и знања о тероризму.

У даљем тексту бавићемо се ортодоксним приступом тероризму, с обзиром на то да је он обележио највећи део студија тероризма, а затим ћемо изнети и основне поставке критичког приступа с обзиром на све већи значај који добија.

<sup>13</sup> Stern, J. (1999): *The Ultimate Terrorists*, Cambridge: Harvard University Press, стр. 12.

<sup>14</sup> Franks, J (2005): *Rethinking the roots of terrorism: Orthodox terrorism theory and beyond*, London, Palgrave, стр. 8.

<sup>15</sup> Исто стр. 2.

## Ортодоксни приступ тероризму

Ортодоксни приступ представља доминантни приступ у студијама тероризма и користи се као основна парадигма за проучавање и разумевање тероризма. Од тренутка свог настанка па до данас, има за циљ да на основу проучавања терористичког акта дефинише и објасни тероризам са различитих аспеката узимајући једнако у обзир обе стране терористичког акта – злочинца и жртву. Међутим, увидом у неке од основних поставки ортодоксног приступа, стиче се утисак да је он негде у својим настојањима кренуо странпутицом, и почео да, у све већој мери, тероризам објашњава из перспективе само једне стране. У прилог томе говоре чињенице да се готово сва знања о тероризму заснивају претежно на анализи недржавних терористичких субјеката, при чему су дупли стандарди при идентификовању одређеног субјекта као терористичког и те како присутни (пример Ослободилачке војске Косова).

Ипак, упркос једностраности, овај приступ најшире је прихваћен, што се види и из самог имена „ортодоксни“, јер према Merriem-Websterovom речнику, *orthodox* значи нешто што је „прихваћено као истинито или тачно од стране већег броја људи; подржавање онога што већина људи мисли“.<sup>16</sup> Деценијама уназад, најзначајнију улогу у дефинисању тероризма имале су државе, па зато не чуди што у већини ових дефиниција доминира државоцентрични приступ. Многи сматрају да ортодоксни приступ заправо представља западни модел разумевања тероризма посматран искључиво кроз призму основних вредности западног друштва, попут либералне демократије, слободе, људских права и владавине права. Овај модел представља објашњење тероризма које је дала држава и креиран је тако да се „уклапа у хегемонијске, либералне или друге агенде уз задржавање чврсте дистинкције у месту, онемогућавајући на тај начин легитимизацију терористичких тактика“.<sup>17</sup> Пристрасност логично води ка субјективности, па се слободно може рећи да овај приступ карактерише субјективно виђење тероризма, јер се у фокусу интересовања налази тероризам недржавних субјеката усмерен ка држави, док се тзв. државни тероризам оставља по страни.

Ово је за последицу имало да се тероризам најчешће дефинише са аспекта државног легитимитета, а посебно је у фокусу интересовања тероризам недржавних субјеката као главни изазов ауторитету државе. Дефинисање тероризма на овај начин резултира тиме да се насиље које користе недржавни актери против државе означавају тероризмом, а самим тим и нелегитимним, док се са друге стране насиље које употребљава држава сматра легитимним. Овакав приступ знатно сужава оквир за проучавање тероризма, јер се стварањем дуалитета легитимне државе и нелегитимних терориста,<sup>18</sup> који су најчешће недржавни субјект, не узима у обзир и државни тероризам. Поред тога, на овај начин држава вешто заобилази дебате о узроцима тероризма, јер се боји опасности да би залажење у овакве дискусије могло довести и до легитимизације неких терористичких субјеката. Зато већина бира

<sup>16</sup> <http://www.learnersdictionary.com/search/orthodox>, приступљено 11. марта 2013.

<sup>17</sup> Richmond, O. and Franks, J. (2007): *The Impact of Orthodox Terrorism Discourses on the Construction of the Liberal Peace: Internalisation, Resistance and Hybridisation*, Centre for Peace and Conflict Studies, University of St. Andrews, стр. 7.

<sup>18</sup> Jeroen Gunning (2007): *A Case for Critical Terrorism Studies? Government and Opposition*, vol. 42(Summer), стр. 3.

да остане у „безбедној зони“ једностраног, површног и селективног тумачења тероризма, где се оставља довољно простора да се један исти акт кога су починили различити субјекти некада сматра тероризмом, а некада борбом за слободу, у зависности од интереса и моћи онога који тај акт тумачи.

Последице оваквог приступа су више него очигледне, јер је под паролом тзв. глобалног рата против тероризма, који је председник Буш објавио након 11. септембра 2001. не само терористима већ и онима који на било који начин подржавају и спонзоришу тероризам, управо тај селективан приступ дошао до изражаја. На опасност од таквог приступа указује и Џенкинс истичући да „употреба термина тероризам носи са собом моралну осуду; и уколико једна страна свом опоненту може успешно „прилепити“ етикету терористе, она на тај начин индиректно убеђује и друге да прихвате њено гледиште“.<sup>19</sup> Самим тим, тероризам је оно што „лоши момци раде“, па се може састојати „од готово било каквог акта насиља“ стране која је једном означена терористом.<sup>20</sup> Све ово недвосмислено утиче на начин разумевања тероризма, а самим тим и на одабир стратегија за његово елиминисање.

За свеобухватно проучавање ортодоксног приступа искористићемо усвојену методологију по којој се у овом приступу идентификују три главна стуба сходно темама које доминирају у ортодоксном приступу – функционални, симболички и тактички.<sup>21</sup>

Функционални стуб ортодоксног приступа почива, према мишљењу Ричмонда Френкса, на уверењу да је намера терориста да манипулацијом испровоцирају одговор онога који је нападнут. У највећем броју случајева то се односи на одговор државе или јавности. То је централни концепт овог стуба – употребом насиља терористи покушавају да натерају државу да одговори истом мером, или, у још бољем случају, непропорционалним насиљем над терористима и свима који имају везе са терористичким актом. Овакв тероризам Рубенстеин назива „херојским тероризмом“, који има за циљ да „изазове снажну, недискриминаторну репресију државе како би је лишили легитимитета и радикализовали нереде“.<sup>22</sup> Нападом на државу као главни ауторитет, према ортодоксном приступу, терористи имају за циљ да срозају углед државе и њених одбрамбених снага у очима народа, представљајући је неспособном да осигура и заштити безбедност својих грађана. На тај начин они од државе изнуђује различите уступке.

Други стуб је симболички и може се рећи да је у ортодоксним студијама тероризма можда и највидљивији. Концепт симболизма се у ортодоксном приступу посматра са два аспекта: ширење страха и комуникација терористичким актом. Ортодоксна теорија користи концепт симболизма тако што терористички акт објашњава као симболички акт усмерен на изазивање страха код оних против којих је усмерен, не ограничавајући се при том искључиво на непосредне жртве терористичког акта. Симболизам се најбоље огледа у одабору жртви, јер се као непосредне жртве терористичког акта бирају недужни цивили чијим се убиством шаље порука широј јавности да нико

<sup>19</sup> Jenkins, B. (1980): *The Study of Terrorism: Definitional Problems*. Santa Monica, CA: RAND., стр 1.

<sup>20</sup> Исто, стр. 2.

<sup>21</sup> Bowyer Bell J. (1978): *A Time of Terror*, New York: Basic Books, стр. 50.

<sup>22</sup> Rubenstein R. E. (1987): *Alchemists of Revolution: Terrorism in the Modern World*, Basic Books Inc, New York, стр. 161.

није безбедан. Други аспект симболизма, према ортодоксном приступу, огледа се у томе што се терористички акт користи као средство комуникације терориста, који његовим извођењем рачунају на интернационализацију свог проблема, у чему значајну улогу имају медији. Корени ове врсте симболизма називају се још шездесетих и седамдесетих година, када су биле популарне отмице авиона како би се привукла пажња.

Трећи и последњи стуб тероризма у ортодоксном приступу јесте тактички, који се, као и симболички, може посматрати на два начина.<sup>23</sup> Први терористички акт посматра као ограничено средство за постизање краткорочних циљева попут размене талаца са ухапшеним терористима и слично, док га други види као тактичко средство за постизање дугорочних стратегијских циљева. У овом случају тероризам представља део шире борбе за револуцију или само корак који представља увод у револуцију.

Ортодоксни приступ тероризму, базиран на три горе наведена стуба, често се узима као једина исправна „истина“ о тероризму, упркос очигледној субјективности и несвеобухватности. Френкс је тзв. истину о тероризму која је садржана у ортодоксној теорији упоредио са Фукоовим „режимом истине“. Према Фукоу, свако друштво ствара „режим истине“, односно има „специфичне историјске механизме којима се стварају дискурси који функционишу као истине у одређеном временском периоду и на одређеном месту“.<sup>24</sup> Ови режими истине настају као резултат научних дискурса и константно се појачавају преко система едукације, медија, путем економских и политичких идеологија и често нису подложни расправама. У ортодоксном приступу тероризму усвојен „режим истине“ има за последицу да је овај приступ лишен дискусија о узроцима тероризма, ограничен на делегитимизацију насиља које користе недржавни субјекти, али не и насиља које користе државе и необјективном стварању дистинкције између непријатеља и пријатеља са аспекта државних интереса.

С обзиром на то да је у оквиру овог приступа тероризам разматран и схваћен са аспекта државне безбедности, логично је да се безбедност државе ставља у фокус и узима као референтни оквир за развијање различитих стратегија за очување безбедности. У том смислу, може се рећи да у савременим студијама тероризма доминира приступ „теорије решавања проблема“ (*problem-solving theory*).<sup>25</sup> Ова теорија, према њеном творцу Роберту Коксу (Robert Cox), „узима свет онаквим какав је, са преовлађујућим постојећим социјалним односима и односима моћи и са институцијама у које су ти односи организовани као дат оквир за акцију“, а затим ради на томе да „учини да ти односи и институције функционишу несметано тако што се ефективно суочавају са одређеним изворима проблема“.<sup>26</sup> Управо зато што је овакав приступ свесно или несвесно широко усвојен у савременим студијама тероризма, оне су и лишене концептуалних дискусија и дискусија везаних за узроке теро-

<sup>23</sup> Richmond, O. and Franks, J. (2007): *The Impact of Orthodox Terrorism Discourses on the Construction of the Liberal Peace: Internalisation, Resistance and Hybridisation*, Centre for Peace and Conflict Studies, University of St Andrews, стр. 23.

<sup>24</sup> Foucault M, (1985): *Power and Knowledge*, London: Wheatsheaf, стр. 122.

<sup>25</sup> Cox, R. (1981): *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, Millennium: Journal of International Studies, 10 (2), стр. 126–155.

<sup>26</sup> Исто, стр. 126–155.



ризма, већ су усмерене на креирање и усвајање стратегија којима ће се креирани непријатељ најбрже и најефикасније елиминисати и тиме отклонити претња по безбедност државе. Оно што је посебно проблематично код примене теорије решавања проблема у студијама тероризма јесте чињеница да се без одговарајућих дискусија и дубљег проматрања, академска одговорност у потпуности редукује и своди само на пружање стручне помоћи у управљању кризом.

Све горе наведено указује на очигледну неадекватност ортодоксног приступа тероризму за свеобухватније и објективније проучавање тероризма. Ипак, овај приступ се не може и не сме одбацити као потпуно неадекватан. Упркос недостацима, он представља добру полазну основу, јер су многа сазнања до којих је дошао заправо темељ за даљу надградњу. Ипак, наука, да би испунила своју сврху и циљ, мора бити у потпуности лишена догматичности у било ком облику и степену, и мора тежити константном проналажењу нових знања, што нужно претпоставља и преиспитивање постојећих знања. У том смислу, у наставку ће бити изложен критички приступ тероризму, који сам по себи такође не може дати епохални допринос проучавању тероризма, али се у комбинацији са ортодоксним приступом, његовим критиковањем и нуђењем нових, бољих решења, у крајњој инстанци може доћи до једног доброг аналитичког оквира који сабира све предности различитих приступа, остављајући истовремено по страни њихове недостатке и ненаучне тврдње.

## Допринос критичког приступа проучавању тероризма

Упркос томе што се о критичком приступу мало зна и пише, већ на почетку требало би нагласити да то није нешто што је потпуно ново. Деценијама уназад било је оних који су критиковали широко прихваћено тумачење тероризма у ортодоксном приступу. Ипак, један од главних разлога што већина ових мишљења није била видљива, лежи у чињеници да су такви радови углавном објављивани изван часописа који су већ имали текстове који би се могли сврстати у ортодоксни приступ. Може се рећи да сва спорност овог приступа и лежи у томе што није био отворен за критике, преиспитивања и другачија тумачења која су критички текстови свакако изазивали и подстицали.

Ипак, сви напори нису остали без резултата, јер се управо на темељима овог критицизма развио заокружен и утемељен критички приступ тероризму који своју експанзију и пун замах доживљава након 11. септембра 2001. године. Од овог тренутка овај приступ све више заокупља пажњу јавности и, што је најважније, почиње да остварује све већи утицај на ортодоксну теорију тероризма која се сада све више отвара за критику. Да ли је разлог за то специфичност тренутка какав је био 11. септембар, који је под притиском јавности и теретом ужаса тог догађаја довео у питање сво постојеће знање о тероризму и терористима, или су критике сада биле боље утемељене и концептуализоване, остаје дилема, али евидентно је да је продор критичког приступа у поље ортодоксног оставио трага и отворио безброј питања. Све веће интересовање за овај приступ огледа се у организовању бројних семинара и конференција које се баве централним полазиштима овог приступа, оснивању читавих смерова и курсева на универзитетима, све већем интересовању сту-

дената и професора за истраживањима у овој области. Поред тога, оснивају се различите радне групе<sup>27</sup> и покрећу часописи<sup>28</sup> који објављују критички оријентисане радове о тероризму.

Критичке студије тероризма данас представљају велики изазов за ортодоксни приступ, јер доводе у питање нека од његових главних полазишта. Као што смо у претходном поглављу видели, ортодоксни приступ садржи многе слабости и мане, а једна од највећих огледа се у неспособности да се дође до једне, општеприхваћене дефиниције тероризма због чега се ове дискусије често заобилазе. Поред тога, тероризам се узима као објективна категорија и проучава се независно од друштвеног и политичког контекста у коме се одвија, наглашава се улога западног друштва и његових вредности, чиме се знатно сужава аналитички оквир проучавања. Остављање по страни државног тероризма и фокусирање искључиво на тероризам недржавних субјеката, те недовољна независност академске заједнице која се бави проучавањем тероризма од државног апарата, оставља доста простора за критику.

Критичке студије, ипак, не представљају монолитни приступ, већ један широк приступ који садржи различите перспективе, често наизглед непомирљиве. Он покушава да прикупи све оно што је вредно и корисно у становиштима „других“ ко год они били.<sup>29</sup> Иако представља потпуно нов приступ за проучавање тероризма, критички приступ нема за циљ искључиво критику ортодоксног тероризма, већ је „посвећен дисциплинарном и интелектуалном плурализму, као и укључивању различитих перспектива и приступа, укључујући и одлична истраживања из поља ортодоксног приступа“.<sup>30</sup> Укратко, „критички“ обухвата скуп аналитичких, онтолошких и нормативних традиција које се крећу од позитивистичких и реалистичких перспектива до Франкфуртске критичке школе, Велшке критичке школе, Фукоове анализе курса, Деридеове деконструкције.<sup>31</sup>

Имајући у виду сву разноликост критичког приступа, која отежава идентификацију централних тачака, Џексон наводи три групе опредељења којима критички приступ тежи, а то су епистемолошка, онтолошка и етичко-нормативна опредељења, па ћемо га са аспекта ове три категорије и разматрати.

Критички приступ полази од тога да објекат не постоји аутономно, сам по себи, већ да објекат и субјекат „обликују један другог непрестаном дијалектичком динами-

<sup>27</sup> На Британској асоцијацији међународних студија (British International Studies Association (BISA)) основана је радна група за критичке студије тероризма <http://www.bisa.ac.uk/groups/7/index.asp>, приступљено 15. марта 2013.

(Наведено према Jackson, R. (2009): *Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward*, Paper prepared for the BISA Annual Conference, 14–16 December, 2009, University of Leicester, UK.

<sup>28</sup> Часопис Критичке студије тероризма може се наћи на <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/17539153.asp>, 15. март 2013.

(Наведено према Jackson, R. (2009): *Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward*, Paper prepared for the BISA Annual Conference, 14–16 December, 2009, University of Leicester, UK.

<sup>29</sup> Neufeld, M. (2001): *What's Critical About Critical International Relations Theory?*, у Jones, R., ed., *Critical Theory and World Politics*, London: Lynne Rienner.

<sup>30</sup> Jackson, R. (2009): *Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward*, Paper prepared for the BISA Annual Conference, 14–16 December, 2009, University of Leicester, UK. стр. 4.

<sup>31</sup> Исто, стр. 4.

ком“<sup>32</sup> Управо зато они сматрају да и тероризам није једном дат ентитет који постоји независно од простора и времена, већ тероризам виде као „друштвену појаву пре него бруталну појаву чија природа није наслеђена од насилног акта по себи, већ зависи од контекста, околности, намера и што је најбитније од социјалних, културних, правних и политичких процеса интерпретације, категоризације и етикетања“.<sup>33</sup> Дакле, за разлику од објективизма који је наглашен у ортодоксном приступу, критички приступ узима социјални конструктивизам као теоријски оквир. Зато, на онтолошком и епистемолошком нивоу, и само знање критички приступ тумачи као социјални процес који је конструисан употребом језика, дискурса и интерсубјективних пракси. Самим тим знање о тероризму не треба да буде одвојено од социјално-културног контекста у коме је тероризам настао. Критички приступ одбија универзализам, есенцијализам и експедиционализам.<sup>34</sup> То посебно долази до изражаја када се види како заговорници овог приступа опрезно користе етикету „тероризам“. И баш као што на пример „расе“ као ентитет не постоје, већ једино као категорије којима се показује различитост људске врсте, тако и тероризам не постоји другачије него само као класификација различитих врста политичког насиља.<sup>35</sup> Из тог разлога, критички приступ тероризму напушта бинарно тумачење тероризма кроз призму легитимности државе и нелегитимности недржавног субјекта, већ тероризам тумачи као „стратегију или тактику политичког насиља која може и најчешће јесте једнако коришћена од стране државе и недржавних актера, како у време рата тако и у периоду мира, и која зависи од дискурзивног и социјалног контекста оних који врше *етикетирање*“<sup>36</sup> (неког као терористе, прим. аутора).

Творци критичког приступа прихватају чињеницу да се знање о тероризму често користи као средство за остваривање хегемонистичких циљева и да се етикета терористе понекад приписује пре као последица одређених интереса него реалних критеријума. Из тог разлога се са посебним опрезом разматра и досадашње знање о тероризму, и увек поставља питање „на који је начин конструисано то знање, коме служи и на који начин подржава интересе тога коме служи“? Управо се у овоме и види главна разлика између критичког и ортодоксног, односно приступа „решавања проблема“, јер док ортодоксни узима хегемонијски поредак као *status quo*, критички приступ настоји да преиспита и деконструише такав поредак.<sup>37</sup>

Они померају фокус интересовања студија тероризма са државе на индивидуу, и за разлику од ортодоксног приступа који тероризам посматра са аспекта безбедности државе, критички наглашава значај проширења „еманципације“ коју дефини-

<sup>32</sup> Toros, H. and Gunning J. (2009) : Exploring a critical theory approach to terrorism studies, у R. Jackson, M. B. Smyth and J. Gunning, eds., *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (Abingdon: Routledge), стр. 88–89.

<sup>33</sup> Jackson, R. (2009): *Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward*, Paper prepared for the BISA Annual Conference, 14–16 December, 2009, University of Leicester, UK, стр. 4.

<sup>34</sup> Исто, стр. 4.

<sup>35</sup> Smith, S. (2004): *Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11*, *International Studies Quarterly*, vol. 48, стр. 499. у Jackson R., Smith M. B. and Gunning J. (2009): *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda*, Routledge: London and New York.

<sup>36</sup> Tilly, C. (2004): *Terror, Terrorism, Terrorists*, *Sociological Theory*, vol.22, no.1, стр. 5–13.

<sup>37</sup> Toros, H. and Gunning J. (2009) : Exploring a critical theory approach to terrorism studies, у Jackson R., Smith M. B. and Gunning J.: *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda*, Routledge: London and New York, стр. 87–108.

ше као „реализацију већих људских слобода и људског потенцијала као и побољшање индивидуалног и друштвеног благостања“.<sup>38</sup> Стављајући људску безбедност у центар свог интересовања, они не умањују значај националне безбедности, али је посматрају само као средство за постизање безбедности на индивидуалном и друштвеном нивоу. На овај начин, према мишљењу Џексона, критички приступ отвара могућности да се чују гласови маргинализованих група, укључујући ту и гласове терориста. Све ово несумњиво доводи до проширивања агенде истраживања, што се првенствено огледа у проширивању и продубљивању оквира истраживања. При том, *проширивање* се односи на проширивање значења тероризма које се од уско државоцентричног схватања тероризма сада креће, између осталог, и ка државном тероризму, док се *продубљивање* оквира истраживања односи првенствено на откривање дискурзивних конструкција знања о тероризму коришћењем метода критике првог и другог реда.<sup>39</sup>

Ипак, као што заговорници критичког приступа тероризму често наглашавају, њихов циљ није проширивање студија тероризма до у недоглед, нити стварање новог догматичног приступа окренутог самом себи, већ константно наглашавају потребу за инклузивношћу, односно за прихватањем свега онога што може допринети квалитетнијем изучавању без обзира на то одакле таква настојања долазила.

Тако постављен циљ у великој мери осликава Фукоова дефиниција критике, која, бар за сада, осликава све оно за шта се критички приступ до сада залагао: „поента критике није у томе да се каже да ствари нису такве какве су. Треба тежити изналажењу оних претпоставки, познатих и неистражених и до сада неразматраних начина размишљања који остају (...) критика треба да покаже да ствари нису тако очигледне како неки мисле, да докаже да оно што је прихваћено као очигледно више неће бити тако прихваћено. Вежбати критицизам значи учинити и лаке покрете тешким“.<sup>40</sup>

## Закључак

У овом чланку покушали смо да анализом постојећег стања у студијама тероризма укажемо на то да, упркос томе што се број научних радова који се баве тематиком тероризма константно повећава, ова област и даље остаје концептуално и теоријски недовољно развијена и утемељена. Прегледом неких од главних проблема најпре при дефинисању тероризма, а затим и анализом тренутно најутицајнијег приступа у студијама тероризма – ортодоксног приступа, имали смо за циљ да укажемо на тенденцију сужавања аналитичког оквира истраживања, и да изношењем основних поставки критичког приступа тероризму, на неки начин подстакнемо даљу дебату и одговорније проучавање тероризма које ће узети у обзир сву комплексност ове појаве и укључити и неке аспекте који тренутно нису претерано заступљени.

<sup>38</sup> Richard Jackson (2007): Symposium: The core commitments of critical terrorism studies, European Political Science, vol. 6, no. 3 (September), стр. 249.

<sup>39</sup> Jackson, R. Breen Smith, M. and Gunning, J. (2009): Critical Terrorism Studies. Framing a New Research Agenda, у Jackson R., Smith M. B. and Gunning J.: Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda, Routledge: London and New York, стр. 228.

<sup>40</sup> Foucault, M. (1988): Practicing Criticism, у Lawrence Kritzman, ed., Foucault, M. (1977–1984): Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, London: Routledge стр. 154–155.

Циљ овог рада није да дискредитује један, нити да фаворизује други приступ, јер се ни за један не може рећи да је да се може самостално користити, већ да се синтезом ова два приступа и узимањем оног што је добро из сваког од њих може доћи до приступа који ће на много бољи и софистициранији начин проучавати тероризам, који неће заобилазити „непријатне“ теме, неће бити у служби никога и који ће, што је најважније, бити у потпуности ослобођен догматичности, тиме што ће константно преиспитивати најпре сам себе, а затим и друге.

## Литература

1. Baldwin, D., A.: „The concept of security“, *Review of International Studies*, 23, 1997.
2. Bowyer, Bell, J.: *A Time of Terror*, Basic Books, New York, 1978.
3. Gunning J.: „A Case for Critical Terrorism Studies?“, *Government and Opposition*, vol. 42, no. 3 (Summer), 2007.
4. Chomsky, N.: „International Terrorism: Image and Reality“, In Alexander George (ed.), *Western State Terrorism*, Routledge, December, 1991, на <http://www.ditext.com/chomsky/dec-1991.html>.
5. Cox, R.: „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, Millennium: Journal of International Studies, 10 (2), 1981.
6. Jackson, R.: *Critical Terrorism Studies: An Explanation, a Defence and a Way Forward*, Paper prepared for the BISA Annual Conference, 14–16 December, 2009, University of Leicester, UK.
7. Jackson R.: Symposium: The core commitments of critical terrorism studies, *European Political Science*, vol. 6, no. 3 (September), 2007.
8. Jackson R., Smith M. B. and Gunning J.: *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda*, Routledge: London and New York, 2009.
9. Jenkins, B.: *The Study of Terrorism: Definitional Problems*, RAND, Santa Monica, CA, 1980.
10. Lake, A. D.: „Anarchy, hierarchy and the variety of international relations“, *International organization*, Vol. 50 No. 1, 1996.
11. Laqueur W.: *The Age of Terrorism*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1987.
12. Richmond, O. and Franks, J.: *The Impact of Orthodox Terrorism Discourses on the Construction of the Liberal Peace: Internalisation, Resistance and Hybridisation*, Centre for Peace and Conflict Studies, University of St Andrews, 2007.
13. Rubenstein, R., E.: *Alchemists of Revolution: Terrorism in the Modern World*, Basic Books Inc, New York, 1987.
14. Silke, A.: *Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures*, Frank Cass, London, 2004.
15. Smith S. (2004): Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11, *International Studies Quarterly*, vol.48.
16. Schmid, A., and A., Jongman: *Political Terrorism*, Piscataway, NJ: Transaction Publishers, 2005.

17. Schmid, A.: „Terrorism: The Definitional Problem“, *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 36, 2004.
18. Schmid, A. and Jongman, A.: *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Databases, Theories and Literature*, Oxford: North Holland, 1988.
19. Stern, J.: *The Ultimate Terrorists*, Cambridge: Harvard University Press, 1999.
20. Tilly C.: „Terror, Terrorism, Terrorists“, *Sociological Theory*, vol. 22, no.1, 2004.
21. Field, A.: „The 'New Terrorism': Revolution or Evolution?“, *Political Studies Review*, Vol 7, 2009.
22. Foucault, M.: *Power and Knowledge*, Wheatsheaf, London, 1985.
23. Foucault, M.: *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings*, Routledge, London, (1977–1984).
24. Franks, J.: *Rethinking the roots of terrorism: Orthodox terrorism theory and beyond*, Palgrave, London, 2005.
25. Хаџић, М.: *Реформа сектора безбедности – зборник радова*, Г 17 Институт, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
26. Wyn Jones, R.: *Critical Theory and World Politics*, Lynne Rienner, London, 2001.
27. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/definition>, приступљено 05.03.2013
28. <http://www.learnersdictionary.com/search/orthodox>, приступљено 11.03.2013.
29. <http://www.bisa.ac.uk/groups/7/index.asp>, приступљено 15.03.2013.
30. <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/17539153.asp>, приступљено 15.03.2013.